

PTÁCI NAŠICH LESŮ

Robert Doležal

Podle údajů Faunistické komise ČSO byl v České republice potvrzen výskyt 406 druhů ptáků. Téměř polovina z nich u nás hnízdí. Z hlediska jejich nároků na prostředí, tedy preferovaného stanoviště, lze tyto druhy rozdělit do čtyř základních skupin: lesní ptáky, ptáky zemědělské krajiny, mokřadní ptáky a druhy lidských sídel. Nejvyšší procento (46 %) je svým způsobem života vázáno na lesy, obecně lze tedy říci, že právě v lesích najdeme druhově nejrozmanitější část naší avifauny. Zatímco populace lesních druhů je z dlouhodobého hlediska relativně stabilní, v zemědělské krajině počty ptáků klesají a ve zbývajících dvou skupinách biotopů silně kolísají. Abychom předešli úbytku ptačích druhů nejen z lesů, tak je nutné pochopit jejich ekologické nároky, definovat faktory negativně ovlivňující jejich početnost a přistoupit ke konkrétním krokům vedoucím k jejich ochraně. Základní fakta shrnující biologii některých lesních druhů ptáků včetně praktických možností jejich ochrany budou obsahem série článků, jejichž úvodní příspěvek nyní čtete.

Ptáci kolem nás

Ptáci jsou tou nejnápadnější, nejpestřejší a nejhlasitější součástí naší přírody, která člověka od pradávna fascinuje. Možná právě proto, že se dají tak snadno pozorovat, jsou i tou nejlépe prozkoumanou skupinou obratlovců. Předpokládá se, že na naší zemi žije přibližně 9 000 druhů ptáků, přičemž jejich distribuce je značně nerovnoměrná. Druhově zdaleka nejbohatší jsou tropy, konkrétně pak neotropická oblast zahrnující jižní a střední Ameriku s 36 % všech ptačích druhů světa. Plochou téměř dvojnásobná palearktická oblast pokrývající celou Evropu, Afriku severně od Sahary a Asii severně od Himálají, hostí pro srovnání jen 10 % druhů. Ptáci jsou velice přizpůsobiví a díky své adaptabilitě dokázali až na extrémní stanoviště osídlit všechny suchozemské biotopy. K hledání potravy navíc některé druhy využívají otevřený vzdušný prostor nebo vodní prostředí. Značné množství ptáků je vázáno na stromové porosty, tedy les v jeho nejrozmanitějších formách.

Potrava

Velmi aktivní způsob života ptáků je podmíněn intenzivním metabolismem, který je doprovázen značnou spotřebou potravy. Dá se říci, že čím menší je určitý ptačí druh, tím větší spotřebu má vzhledem k relativně velkému povrchu těla a větší ztrátě tepla. Zatímco u dravců a sov tvoří denní hmotnost sušiny potravy 5–8 % jejich tělesné hmotnosti, u špačků a drozdů je to již 10–12 %, u sýkor a pěnic 20–25 %, u vlaštovek, budníčků, králíčků a strážníků 30–40 % a malí hmyzožravci spotřebují za den přibližně tolik, co sami váží (Hudec 1994). Tato spotřeba stoupá v době, kdy rodiče krmí mláďata. Co se potravní spe-

cializace týče, pak druhově nejpočetnější jsou hmyzožraví ptáci. Následují všežravé nebo částečně všežravé druhy, kdy živočišnou složku jejich potravy doplňuje rostlinná, a naopak. Mezi ptáky je zastoupen i pomyslný vrchol potravní pyramidy v podobě predátorů, tedy dravců a sov.

Význam ptáků pro člověka

Ptáci byli odedávna každodenní součástí lidského života. Lidé obdivovali jejich schopnost letu i vzhled. Jejich podoba se promítla do kreseb v jeskyních, do nejrozmanitějších figurek prehistorických období, ale i do mytologie mnoha národů. V praktickém smyslu pak ptáci sloužili jako objekt lovu pro zpestření jídelníčku a později byly některé druhy domestikovány za stejným účelem. Lov ptáků přetrval ve vyspělé lidské společnosti v omezené míře i do dnešních dnů, kdy se redukoval v podstatě na

několik druhů hrabavých a kachnovitých ptáků. V České republice je legislativně ošetřen zákonem o myslivosti, který přesně určuje, kdo a za jakých podmínek je oprávněn lovit. Je zde mimo jiné stanoven způsob a doba lovu, resp. doba hájení (Stejskal, Vermouzek 2004). Chov ptáků se stal v masové formě neoddelitelnou součástí zemědělské výroby v případě ptáků domácích a oblíbenou zájmovou činností v případě ptáků divokých. K oběma se vztahuje řada vyhlášek a předpisů, přičemž základními jsou veterinární zákon (zák. č. 166/1999 Sb.) a zákon na ochranu zvířat proti týrání (zák. č. 246/1992 Sb.).

Ptáci mohou být pro lidskou činnost škodliví i užiteční. Každý si jistě vybaví obrovská hejna špačků ve vinicích, hejna zimujících hus a kachen v polích, kormorány lovící na řekách a rybnících nebo vodní ptáky přenášející chřipkové viry. Na druhé straně tu máme druhy, které účinně regulují různé druhy škůdců – např.

Typický a hlasitý představitel jehličnatých lesů středních a vyšších poloh – křivka obecná (*Loxia curvirostra*), zde zelenavě zbarvená samice.

Slepice tetřeva hluše (*Tetrao urogallus*) – kriticky ohroženého druhu mizějícího z naší přírody.

sýkory vyhledávají larvy škůdců v lesích, semenožravé druhy sbírají semena plevelů a dravci loví přemnožené hlodavce. Některé ptačí druhy jsou šířiteli rostlin, keřů a dřevin. Hlavně drozdovití ptáci zanášejí svým trusem na paseky jeřáby nebo do podrostu bez černý, brslen, hloh, kalinu, šípek nebo ptačí zob. Sojky a ořešníci bezděčně rozšiřují žaludy a bukvice, křivky semena smrků a modřínů, hýlí semena jasanů apod. (Fric 1956). Nedá se sice tvrdit, že by ptáci mohli mít rozhodující vliv na likvidaci kalamitního přemnožení některého hmyzího škůdce, ale svoji nezastupitelnou roli v těchto případech mají. Vyplyvá to i z výše uvedených poznámek týkajících se jejich potravy.

Ptáci reprezentují velice vhodný materiál ke studiu. Snadno se pozorují a chovají, a proto často slouží jako modelová skupina živočichů pro studie týkající se populační dynamiky, evoluce, ekologie, etologie a dalších biologických studií vztažených pak k obratlovcům obecně. Tyto studie nejsou v poslední době doménou jen profesionálních ornitologů, ale často jsou jejich autory amatérští pracovníci, kteří se ptákům věnují ve volném čase. Zájem o ornitologii roste, důkazem čehož je nepřehledné množství organizací, spolků a klubů věnujících se pozorování ptactva neboli birdwatchingu.

Ptáci samozřejmě plní i estetickou roli v přírodě a jen stěží bychom si dokázali představit svět ochuzený o jejich zpěv, pohyb a další důvěrně známé životní projevy.

Ochrana

V roce 2000 společně publikovaly BirdLife International a Lynx Edicions knihu Threatened Birds of The World (Ohrožení ptáci

světa), která je v podstatě jakýmsi katalogem, ve kterém je uvedeno 1 111 druhů ptáků, kteří splňují kriteria pro druhy potenciálně ohrožené vyhoubením. Jestliže od roku 1600 do roku 2000 zmizelo 80–100 druhů ptáků, pak současný nárůst rychlosti, s jakou se ptáci z přírody vytrácejí, je deseti až dvacetinásobný. Nejedná se jen o mizení určitých druhů, ale i o snižování početnosti běžných druhů. Kupříkladu v Evropě se snížily počty běžných druhů zemědělské krajiny od roku 1980 do roku 2006 na 52 % (Voříšek, Klvaňová, Brinke, Cepák, Flousek, Hora, Reif, Šťastný, Vermouzek 2009). Nejinak je tomu u nás. Výjimkou jsou lesní ptáci, jejichž početnost mírně narůstá, na rozdíl od celoevropského trendu, který je opačný. Důvodem je zvětšující se plocha lesů v ČR (nová výsadba a přeměna zemědělské půdy na lesní), jejich stárnutí, zlepšení zdravotního stavu lesních porostů v pohraničí, změna jejich dřevinné skladby ve prospěch listnáčů a třeba i legislativní podpora formou vyhlášení tzv. významných ptačích území a Ptačích oblastí soustavy Natura 2000.

Nelze ovšem spoléhat na to, že tento dočasně příznivý vývoj bude bez našich zásahů přetrvávat i nadále. Populace lesních ptáků se dá účinně podpořit a stabilizovat vhodně prostorově a časově zvolenými pěstebními a těžebními zásahy v porostu. Nevhodně naplánovaná těžba může mít fatální vliv na hnízdění některých druhů vázaných na korunové patro stromů. V případě hnízdišť vzácných dravců by se měla těžba na těchto místech provádět na podzim a v zimě – to znamená mimo hnízdní období. Pokud to není možné, pak by se mělo zajistit alespoň v bezprostředním okolí hnízda co nejmenší

rušení ptáků. Krom pozitivního vlivu pestřejší druhové skladby oproti monokulturám by se nemělo zapomínat například na význam lesního lemu, který nejenže podporuje druhovou diverzitu, ale zajišťuje účinnější ochranu lesa proti větru a jiným klimatickým vlivům. U druhotných jehličnatých lesů se právě v lemech nalézají některé druhy původního listnatého lesa, což z nich dělá ekologicky významné prvky v krajině (Kodet, Pokorný, Stejskal, Kunstmüller, 2007).

Velmi důležitá je podpora hnízdních možností dutinových pěvců, ať už vyvěšováním budek, nebo ještě lépe ochranou doupných stromů. Na hnízdění v dutinách je v naší přírodě vázáno přibližně 40 druhů ptáků. Jen některé z nich jsou schopny si dutinu vytesat samy – datli, strakapoudi, žluny. Zbytek je vázán na opuštěné dutiny těchto druhů nebo na přirozeně vzniklé dutiny ve starých usychajících stromech, kterých těžbou v krajině výrazně ubývá. Nejenže staré kmeny slouží jako hnízdiště mnohých druhů ptáků, ale poskytují i útočiště pro různé druhy savců a bezobratlé. Poněkud starých stromů tak pozitivně ovlivňuje celý lesní ekosystém. V této souvislosti byla v roce 2006 podepsána smlouva mezi Lesy České republiky a Českou společností ornitologickou, která je zaměřena přímo na ochranu doupných a odumřelých stromů v lesích. Členové pobočky ČSO na Vysočině vyhledávají a značí tyto stromy, které jsou pak v porostech zachovány. Zmíněná spolupráce se postupně rozšiřuje i na jiné oblasti České republiky.

Přesahy

Lesní ekosystém není uzavřenou jednotkou bez interakcí se svým okolím. Někdo by se mohl podívat nad tím, proč chránit dravce hnízdící v lesích, když podle jejich názoru způsobují jen škodu na lesní zvěři. Představme si ale na konci léta obilná pole bez hlídkujících kání číhajících na hraboše, a na škody, které by tyto hlodavci napáchali. Podobných přesahů mezi biotopy nejrůznějšího charakteru a jejich obyvateli jsou stovky a tisíce. Mnohdy jsou jen obtížně postihnutelné, ale existují, a každé jejich narušení se dříve či později projeví v nečekaných souvislostech. Při hospodaření v lesích by tudíž měly zůstat na zřeteli nejen zájmy ekonomické, ale i ostatní funkce, které les v rámci celého ekosystému plní.

Seznam použité literatury je k dispozici u autora

*Autor: Ing. Robert Doležal,
Ústav pro hospodářskou úpravu lesů,
pobočka Brno*

E-mail: dolezal.robert@uhul.cz

Foto: Petr Muckstein